

אל מול פני הרעה

העתונות היהודית בהונגריה מול האנטישמיות משלה

שנות ה-30 עד 1944

גיא מירון

היה השבועון Egyenlőség (שוויון) שנוסד בשנת 1882 ונערך מאמצע שנות ה-80 על-ידי מיקשה סאבולצ'י (Miksa Szabolcsi), ששימש כעורכו עד מותו ב-1915, או החליף אותו בנו לאיוש סאבולצ'י (Lajos Szabolcsi). עורכי Egyenlőség והחוג שפעל סביבם ייצגו קו דומה למדי לזה של ה-CV Zeitung היהודי-גרמני: שילוב של פטריוטיות לאומית הונגרית עם גאווה יהודית ומאבק בלתי מתפשר למימוש ערכי השוויון והאמנציפציה וכנגד האנטישמיות.¹ במאמרים ובקטעי נאומים שפורסמו ב-Egyenlóság במהלך שנת 1938 נמשכה המגמה המסורתית של הזרם המשתלב ביהדות הונגריה. כך הוצגו היהודים כהונגרים גאים והודגשו הזדהותם עם סמלים לאומיים הונגרים כמו זיכרון אירועי מרס 1848 ו"מאבק השחרור ההונגרי" שבא בעקבותיו, התגייסותם הפטריוטית לצבא הונגריה במלחמת העולם הראשונה וייקתם העמוקה לשפה ולתרבות ההונגרים.²

כפטריוטים הונגרים חתרו הכותבים ב-Egyenlóság בשנות ה-30 המאוחרות להציג את האנטישמיות בהונגריה כתופעה לא הונגרית במהותה, סטייה מהמורשת הלאומית האמיתית של ארצם בשל השפעות שליליות מבחוץ. כך למשל טען אנדרה שוש (Endre Sós) בספטמבר 1937 שלכל אורך ההיסטוריה ההונגרית היו אלה שפגו לאנטישמיות לא יותר מ"דוכלים של רעיונות מיובאים" והוסיף שכמו בעבר, כך גם בהווה, מחקים הפעילים האנטישמים בהונגריה מודלים זרים, הפעם בדמות "רעיונות נירנברג" ודרכי פעילותם של גבלס, גרינג וסטרייכר.³ הניסיון של כותבי ה-Egyenlóság להיאחזו במה שנתפש אצלם כמורשת ההונגרית האמיתית כנגד ההשפעות האנטישמיות ניכר גם בצטטם התבטאויות של אישים הונגרים מרכזיים בסוגיות האמורות. הרעיון הגזעני, שהשפעתו הזינה את החוגים האנטישמיים הרדיקלים בהונגריה בשלהי שנות ה-30, הוצג במאמר מה-Egyenlóság כחסר משמעות בהיסטוריה ההונגרית. אם מלותינו שלנו אינן מספיקות, טען כותב המאמר, נציג לשם כך את עמדתו של ההיסטוריון ג'ולה סקפו (Gyula Székfü), שטען שאין כלל מקום לחפש אחרי גזע נקי ומקורי בהיסטוריה ההונגרית.⁴

האמנציפציה של היהודים ב-1867 ועוד יותר מכך חוק הרצפציה שהקנה ב-1895 לדת היהודית מעמד שווה לזה של הכנסיות הנוצריות, התקבלו בעיניו שבו המחנה הלאומי הליברלי היה הכח הדומיננטי בפוליטיקה הלאומית ההונגרית.⁵ מחנה זה היה גם באופן טבעי מושא

בשלהי שנת 1937 ובראשית 1938 ציינה העתונות היהודית בהונגריה את יובל שבעים השנה לאמנציפציה, שהוענקה ליהודי הונגריה לאחר השגת הסדר הפשרה עם אוסטריה ב-1867. כותבים שונים, בעיקר מהמחנה הליברלי-ניאולוגי שהיה רוב מניינה של יהדות הונגריה בגבולותיה המצומצמים שנקבעו בעקבות מלחמת העולם הראשונה (בהסכם טריאנון) סקרו והעריכו את התהליך שהביא להענקת "המגנה כרטא של יהדות הונגריה", כפי שכינה זאת אחד מהם,⁶ מרבית יהודי הונגריה ראו עצמם בתקופה זו לא רק כאזרחיה הנאמנים של מדינתם אלא גם כבני האומה המאג'ארית שבקרבה חיו. עם זאת, שמחתם ביובל השבעים לאמנציפציה היתה רחוקה מלהיות שלמה. העלייה המתמדת בכוחה של גרמניה הנאצית, הברית המסתמנת בינה לבין שלטונות הונגריה כמו גם תהליכים פוליטיים וחברתיים פנים-הונגריים הביאו לעלייה ניכרת בכוחה של האנטישמיות בהונגריה עד כדי איום של ממש על עתיד האמנציפציה במדינה זו.⁷ ואכן, שנת 1938 היתה שנת המפנה לרעה בגורלה של יהדות הונגריה. במהלך שנה זו חוקקו בתי הפרלמנט של הונגריה את הראשון בסדרת חוקים שכרסמו בשוויון הזכויות של היהודים, עד כדי ביטולו המוחלט, ובמקביל, עם התעצמותה המפחידה של מפלגת "צלב החץ" ההונגרית-נאצית ו"האגשלוס" (הסיפוח) הגרמני של אוסטריה הסמוכה, הפכה גם האווירה ברחוב למאיימת. העתונות היהודית, שביטאונה ייצגו את המחנות הדתיים והאידיאולוגיים השונים ביהדות הונגריה, היתה בתקופה זו כלי מרכזי בהתמודדותם של היהודים עם שקיעת האמנציפציה ועליית האנטישמיות ובניסיונותיהם להיערך מחדש אל מול איומים אלה.

מאמר זה יתאר את פניה של העתונות היהודית בהונגריה וידון בכמה מהמגמות שאפיינו אותה משנת 1938 עד לכיבושה של הונגריה על ידי הנאצים במרס 1944. לכל אורך שנים אלו, שהתאפיינו בירידה במעמדם החוקי, ובמצבם הכלכלי והחברתי של יהודי הונגריה ואף בהגבלות שהוטלו על חייהם הציבוריים, הוסיפו להופיע בהונגריה עתונים וביטאונים יהודיים שהתמודדו עם תהליכים אלה בדרכים שונות. עצם קיומה של עתונות שכזו, גם אם היא פעלה בתנאי הגבלות שהלכו והתמירו, היה אחד הביטויים לייחוד במצבם של יהודי הונגריה שהמשיכו, עד אביב 1944, לחיות בביטחון יחסי בלב ליבה של אירופה הנאצית.⁸

הביטאון המרכזי של המחנה הניאולוגי-ליברלי ביהדות הונגריה

של המאה התשע עשרה - לאיוש קושוט, פֶּרְנָץ דֵיאָק, יוֹזֵף אוֹטוֹש מואשמים, טען אחד הכותבים, בכך שהם הביאו את הקפיטליזם להונגריה, אך למעשה הם לא גרמו בכך שום נזק לארצם אלא פיתחו תעשייה הונגרית באזורים העירוניים של הונגריה, שהתנהלו עד אז בשפה הגרמנית.¹⁴

לאיוש סאבולצי טען במאמר שהופיע ב-Egyenlőség בכותרת נתונה במסגרת שחורה של מודעת אבל, כי מטרתו האמיתית של החוק לא הייתה לתרום ליציבות האומה ולפריחתה, כפי שטוענים יוזמי, אלא פשוט לדחוק את היהודים באופן תומרי ורוחני לטובת קבוצות אחרות של בעלי אינטרסים. מתוך הבנה שקבלתו של החוק היא בלתי נמנעת, ניסה סאבולצי לתאר את המציאות שתבוא בעקבותיו ולקרוא ליהודים להיערך להתמודדות עימה. כחמישים אלף יהודים צפויים לאבד את פרנסתם בעקבות החוק שייצור מציאות שתחייב את כלל היהודים בהונגריה לשנות את אורח חייהם, להפוך לשקטים וצנועים יותר ולהקדיש יותר מקום ל"קהילת הגורל היהודית" (zsidó sorsközösség).¹⁵

דוברי התנועה הציונית בהונגריה, שבלטה לעומת המדינות השכנות במיעוט חבריה ובהשפעתה הציבורית המצומצמת, נטו הרבה יותר מהכותבים הליברלים-ניאולוגיים להציג את המשבר של יהדות הונגריה כתוצאת מעשייה ומחלילה של היהודים.¹⁶ כבר בשלהי 1937 העלה בלה דנש (Béla Dénes) במאמר שפורסם בשבועון הציוני Zsidó Szemle את הטענה שהיהודים המתבוללים בהונגריה איבדו את התודעה הלאומית המקורית שלהם, התמכרו לקפיטליזם ולאלייל הממון ופועלים בדרך שמוזנה את השנאה נגדם. שינוי אמיתי במצבם של היהודים, טען דנש, לא יוכל לבוא ממקורותיה הליברלים של הלאומיות ההונגרית אלא רק מפנייה מחודשת למחשבה הלאומית היהודית, שיש לה גם עומק חברתי.¹⁷

דברים ברוח דומה ניתן למצוא במאמר של ליפוט שאש Lipót Sás) שפורסם ב-Zsidó Szemle באוגוסט 1938, כמה חודשים לאחר קבלת החוק היהודי הראשון.¹⁸ שאש הדגיש את חוסר התכלית שבדרך מאבקה של ההנהגה הליברלית-ניאולוגית למען האמנציפציה. כל ההתייחסויות ליהודים שהיו גיבורים ולחמו למען המולדת (ההונגרית) לא יתקבלו על דעת הקהל ההונגרית, משום שלנוכח התנהגותה של ההנהגה היהודית המתבוללת ייתפשו גיבורים אלה על ידי ההונגרים תמיד כבנים חריגים של עם פחדן שוויתר על זורתו ההיסטורית וכבודו העצמי. יתרה מזאת, עצם הרעיון של האמנציפציה כסחר חליפין שבו ויתרו היהודים על ערכי תרבות המוצא שלהם תמורת השתלבות היה חסר תוחלת מלכתחילה ונידון לכישלון. רק הפניה של הנוער להתיישבות בארץ ישראל ולצידה מודעות אמיתית של היהודים שיישארו בהונגריה למוצאם ולכבודם העצמי יוכלו להוביל, לטענתו של שאש, לקבלה אמיתית שלהם על ידי ההונגרים.

לצד ה-Zsidó Szemle, העתונאי-פוליטי באופיו, יצא לאור בהונגריה גם הירחון הציוני Múlt és Jövő (עבר ועתיד), שנוסד ב-1911, כשיוסף פטאי (József Patai) מייסדו ועורכו של הירחון, פרש מהמערכת של ה-Egyenlőség. Múlt és Jövő היה ירחון אינטלקטואלי שהתרכז בעיקר בתחומי הספרות התרבות והאמנות,

ההזדהות הפוליטי של חלק ניכר מיהודי הונגריה, בראש ובראשונה יהודי הזרם הניאולוגי-ליברלי. ירידת מעמד היהודים בהונגריה, שהחלה למעשה כמעט מיד עם תום מלחמת העולם הראשונה, כאשר חוק ה"נומרוס קלאוזוס" הראשון באירופה התקבל במדינה ההונגרית החדשה ב-1920, התרחשה בד בבד עם שקיעתו של הליברליזם ככוח מרכזי בזירה הפוליטית ההונגרית, עלייתם של גורמים שמרנים ואווירה של תחייה נוצרית, קתולית בעיקרה, שאפיינה את התרבות הפוליטית ההונגרית בתקופה זו.¹⁹ מתחילת שנות ה-30 וביתר שאת במחציתם השנייה התאפיינה הפוליטיקה ההונגרית במאבק כוח בין הממסד השמרני הקתולי, שגורמים מסוימים בתוכו נטו להטיל מגבלות על מעמד היהודים ולערוך רוויזיה באמנציפציה שלהם, לבין כוחות הימין הקיצוני הגזעני והאלים, שהיו כמוזן איום גדול הרבה יותר מבחינת היהודים.²⁰

בנסיבות פוליטיות אלו לא יכלו דוברי היהדות ההונגרית להוסיף ולהסתמך רק על ערכי הליברליזם החילוני במאבקם לשמירת זכויותיהם. ואכן, הכותבים ב-Egyenlőség חיפשו לגיטימציה למאבקם גם במקורות הונגרים נוצרים. כך למשל, הם נטו להציג את מאבקן של הממסד השמרני ההונגרי כנגד מפלגת "צלב החץ" כחלק ממאבק רחב יותר של הדתות המונותאיסטיות כנגד הפגאניות הנאצית המאיימת להשתלט על אירופה, וכך חזרו והדגישו את הכבוד שלהם לקתוליות ההונגרית המובילה מאבק זה ואף נאחזו בהצהרות של האפיפיור כנגד הגזענות.²¹ מגמה זו לא אפיינה רק את העתונות היהודית הליברלית. דוברי הזרם האורתודוקסי, שבהונגריה החדשה בגבולותיה המצומצמים בלט בעיקר הסקטור העירוני המודרני יותר שבקרבו, התבטאו אף הם ברוח דומה. עיון בשבועון האורתודוקסי Zsidó Újság מראה שדוברי זרם זה נטו להיאחז בהתבטאויות טובלניות אנטי-אנטישמיות של אנשי דת נוצרים ואף ציפו למוצא פיו של האפיפיור בנושא אפילו יותר מאחיהם הניאולוגים.²²

החוק היהודי הראשון

בעקבות הודעתו של ראש ממשלת הונגריה קלמן דאראני (Kálmán Darányi). ב-5 במרס 1938 על הצורך לפתור את הבעיה היהודית בארצו באמצעות חקיקה מגבילה, התעורר בפרלמנט ובעתונות ההונגרית דיון ציבורי ער. דאראני, שפעל נמרצות לבלית מפלגת "צלב החץ" הפשיסטית-נאצית, הציג את יוזמת החקיקה כחלק ממהלך בלימה נגד הימין הקיצוני והאנטישמיות הרדיקלית. החוק המיועד, שנכנס בסופו של דבר לתוקף ב-29 במאי 1938, נועד על פי כותרתו הרשמית להבטיח "יתר איזון בחיים החברתיים והכלכליים". למעשה פגע חוק זה, שכונה לימים "החוק היהודי הראשון" בשוויון הזכויות של יהודי הונגריה על ידי הטלת מכסות מגבילות להיקף פעילותם של יהודים בתחומים שונים כמו רפואה, משפטים, הנדסה, תרבות ועוד.²³ ביטאוניהם של שני הזרמים המרכזיים ביהדות הונגריה, הניאולוגי והאורתודוקסי, פרסמו בתגובה על יוזמת החקיקה ותוך כדי תהליך התקדמותה סדרת מאמרים. הכותבים השונים הדגישו את אהבת המולדת של היהודים ואת התיישבותם בהונגריה כבר בימים רחוקים, ואף טענו שהחוק החדש מנוגד ברוחו לעקרונות הומניסטים בסיסיים כמו גם ליסודות החוקה ההונגרית ולמורשתם של המדינאים ההונגרים הגדולים

MAGYAR ZSIDÓ SZEMLE

ZSIDÓ LAP

Zsidó tudományos és teológiai folyóirat

ÖTVENNYOLCADIK ÉVFOLYAM

Ára 32 fillér

A MAGYAR ZSIDÓK LAPJA

13. ÉVFOLYAM, 13. SZÁM
ELŐFIZETÉSI ÁRA: EGÉSZ ÉVRE 14, FEL-
FIZETÉSI ÁRA: NEGYEDÉVRE 4 PENGO,
A. K. R. POSTAI CSEKESZÁMLA: 1018.

ZSIDÓ LAP
MEGJELENIK MINDEN HÉTEN CSÜTÖRTÖKKOR.

1944 MÁRCIUS 30
SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL
VII. NAGYATÁJI SZABOLCSI LAJOS U. 28.
TELEFON: 321-418.

A zsidó cégek ne gleichsaltoljanak!

58. ÉVFOLYAM 13. SZÁM • BUDAPEST, 1938 MÁJUS 5

Ára 20 fillér

EGYENLŐSÉG

A MAGYAR ZSIDÓSÁG POLITIKAI HETILAPJA
SZERKESZTI: SZABOLCSI LAJOS

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL
BUDAPEST, VII. NAGYATÁJI SZABOLCSI LAJOS U. 28.
MINDEN HÉTEN FELTÁRUNK
A KIADÓHIVATALBAN

SZERKESZTETTE 1936-1938
SZABOLCSI MIKSA

TELEFONOK: SZERKESZTŐSÉG 1371-20
KIADÓHIVATAL 3164-24
HONLAP 3199-24
ELŐFIZETÉSI ÁRA: HÉTVÉNY 10, ÉVI 100
NYELVTANULÁSI NYELV. 100-20000

Budapest, 1939. január 29.
5699. Távész 29.

1. évfolyam, 1-2. szám.

ORTHODOX ZSIDÓ UJSÁG

Főszerkesztő:
Dr. Reiner Imre

EGYHÁZI ÉS HITBIZALMI LAP
Szerkesztőség és kiadóhivatal:
BUDAPEST, VI. BÖTVÖS-UTCA 28/C
Telefon: 11-0000. Csekk-számla: 58.791.
Egész évre 20 pengő. Kijelölés P. 25.

Felelős szerkesztő:
Groszberg Jenő

ARARÁT

MAGYAR ZSIDÓ
ÉVKÖNYV

AZ
1940.
ÉVRE

Budapest, 1935. december 13.
5696. Kiszlér 17.

40 fillér

XI. évfolyam, 49-50. sz.

אללעטמינסע יידישע צייטונג

ביה

ZSIDÓ UJSÁG

AZ ORTHODOX ZSIDÓSÁG FÜGGETLEN HETILAPJA

Alapította:
Groszberg Lipót

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
BUDAPEST, VII. KERTÉSZ-UTCA 48
Telefon: 43-7-00. Csekk-számla: 58.791.
Egész évre: 20 pengő. Kijelölés P. 25.

Szerkesztő:
Groszberg Jenő

MULTÉS JÖVŐ

SZERKESZTI: DR. PATAI JÓZSEF ZSIDÓ LAP XXXI. ÉVFOLYAM 1941. JÚNIUS

הכתרים של שבעה מהעתונים והביטאונים היהודיים שהופיעו בהונגריה משלהי שנות ה-30 ועד לכיבושה של הונגריה על ידי הגרמנים בתחילת 1944

החדשים ושאיפתם להיענות לצורכיהם של הקוראים. עתון זה, כתבו עורכי ה-Magyar Zsidók Lapja הניאולוגי, עתיד להמשיך את המורשת האצילית בת מאה השנים שהחל בה אדה הורן (Ede Horn) ב-1847 והמשיכו בה מור מזאי (Mór Mezei) ב-1861 ומיקשה סאבולצי ב-1882, בכך שהוא ישרת במסירות את הדת היהודית²² ברוח אופיינית לגישה הניאולוגית הרשמית בהונגריה הציגו העורכים את העתון החדש בכותרתו המשנית כ"שבועון כנסייתי של קהילת אמונה" (Egyházi és hitbuzgalmi hetilap) ואף הדגישו בגוף המאמר שלא יסטו מקו זה. המודעות למצוקות ההווה ניכרת במאמר זה באזכרו של החכם היהודי הגדול שיצא מירושלים העומדת להיחרב והקים את המרכז הרוחני ביבנה (הכוונה לרבן יוחנן בן זכאי). בעת הזאת, קבעו העורכים, רוצים אנו להיות עבור יהודי הונגריה יבנה חדשה, מעין בית מדרש יהודי בו נמצא שלוה בעיסוקנו בספרות ובחכמה היהודית ונשב בו יחד - מבוגרים וצעירים, נשים וילדים, עניים ועניים יותר. מה שנעדר ממאמר המערכת, וכמובן שלא במקרה, היא התייחסות למסורת המאבק הפוליטי על השוויון והאמנציפציה שאפיין את הבטאונים היהודים הקודמים ש-Magyar Zsidók Lapja התיימר להמשיך את הקו שלהם. אכן, כפי שנראה להלן, עלו על סדר יומו של השבועון החדש סוגיות פוליטיות ובעיקר דיונים סביב מעמד החוקי של יהודי הונגריה, אך נדמה שבתנאי חוסר הוודאות ששררו אחרי סגירת השבועונים הוותיקים בחרו העורכים במודע שלא להצהיר על עיסוקם בתחום רגיש זה ועל כן מיקדו את כתיבתם בסוגיות יהודיות פנימיות יותר.

גם אימרה ריינר (Imre Reiner), ממנהיגי הלשכה האורתודוקסית בבודפשט, נדרש במאמר הפתיחה שלו ל-Orthodox Zsidó Újság למסורת של העתונות בהונגריה - Magyar Zsidó Hitör, Orthodox Zsidó Újság שיצאו לאור בעבר מטעם הלשכה האורתודוקסית בבודפשט וכן ל-Zsidó Újság שנוסד ב-1925 על ידי ליפוט גרוסברג (Lipót Groszberg).²³ במקרה זה ההמשכיות היתה בולטת עוד יותר, שכן מנהיגי הלשכה האורתודוקסית פנו לינו גרוסברג (Jenő Groszberg), בנו של מייסד ה-Zsidó Újság ומי שהחליף כמה שנים קודם לכן את אביו בעריכת השבועון שזה עתה נסגר, בבקשה שיתמנה כעורך האחראי של השבועון האורתודוקסי החדש. ריינר סיים את מאמר הפתיחה שלו בקביעה שגם אם ההיתר להוציא לאור את העתון מבוסס על התחום הדתי הצר, נסיבות ההווה מחייבות את עורכיו להציג נקודת מבט רחבה יותר וליטול חלק, כמנהיגים דתיים, במאבק על כל הזכויות ואפשרויות החיים של היהודים.

בחודשים שלאחר הקמת שני השבועונים החדשים נכנסו להילוך גבוה הדיונים על חקיקתו של חוק יהודי שני, שנועד להטיל על יהודי הונגריה הגבלות מתמירות הרבה יותר מקודמו. בחוק החדש, שהתקבל בסופו של דבר במאי 1939, ניכרה גם הסלמה הצהרתית: בעוד שהחוק הראשון הוצג כמיועד להבטיח "יתר איזון" בחיים החברתיים והכלכליים בהונגריה הצהיר החוק השני במפורש כי מטרתו היא הטלת הגבלות על היהודים ואף הגדיר את המונח "יהודי" בדרך גזענית.²⁴ בחודשים שקדמו לקבלת החוק המשיכו כותבים שונים ב-Magyar Zsidók Lapja את המסורת הליברלית-ניאולוגית בניסיונות להשיב בדרך אפולוגטית לטיעונים שהעלו האנטישמים. כך למשל פרט מאמר שנתפרסם בראשית חודש מרס תחת הכותרת "שפטו!" את תרומתם של היהודים

אך גם ב-sאלות היסוד האידאולוגיות שנגעו לחיים היהודים. המשבר הפוליטי הקשה שפקד את יהודי הונגריה הניע, מטבע הדברים, את פטאי והכותבים האחרים בירחוננו להידרש יותר לסוגיות שעל הפרק ומאמרו של פטאי במאי 1938 היה ביטוי מובהק לכך.²⁵ במאמר שנכתב כמעין וידוי, נדרש פטאי לחטאיהם של יהודי הונגריה שהביאו עליהם את החוק החדש. יהודי הונגריה הטאו, לטענת פטאי, בקוצר ראות על כך שראו את האמנציפציה והשוויון קיימים לנצח והאמינו לנביאי השקר שהבטיחו להם שלא תהיה עוד שאלה יהודית. פטאי זקף לחובתם של יהודי הונגריה את נטישת העברית ששרידיה נותרו רק בבית הכנסת אם בכלל, את התגובה הקרירה לחווננו של הרצל ולגורלם הקשה של היהודים בני ארצות אחרות, את התופעה של המרות הדת שהגיעה לטענתו בהונגריה להיקף גדול במיוחד וכן את העובדה שסופריהם ומשורריהם יצאו כנגד התרבות היהודית של אבותיהם. גדל אצלנו, כך הוסיף בהתבטאות חריפה במיוחד, דור שיוודע על ההיסטוריה היהודית רק מתוך עלונים אנטישמיים. ברוח ציונית מובהקת קרא פטאי לקוראיו להחליף את תודעת האמנציפציה שהכויבה בתודעת אוטואמנציפציה ולבנות חיי תרבות יהודים פעילים. מעניינת במיוחד העובדה שהוא העלה על גס את פעילותו של הקולטורבונד היהודי בגרמניה כמודל שעל יהודי הונגריה ללכת בעקבותיו בעת מצוקתם.

סגירת העתונים הוותיקים והקמת החדשים

ב-1 בינואר 1939 נפסקה בהוראת השלטונות ההונגרים הופעתם של הבטאונים המרכזיים של יהודי הונגריה. סמלית מכל היתה סגירתו של Egyenlőség הוותיק, שנוסד בתקופת "תור הזהב" הליברלי בה זכו יהודי הונגריה בשוויון ואמנציפציה ונסגר עתה, כחלק ממהלך של חקיקה אנטישמית והצרת רגליהם של היהודים. לצידו נסגרו גם השבועונים Zsidó Újság האורתודוקסי ו-Zsidó Szemle הציוני.²⁶ עם זאת, באותו זמן עצמו ניתן רשיון להוציא לאור שני שבועונים חדשים שהופיעו ברציפות עד 1944 - Magyar Zsidók Lapja שנועד להיות ביטאונה של הלשכה הארצית הניאולוגית ו-Orthodox Zsidó Újság ביטאון הלשכה האורתודוקסית.

חופש העתונות היהודית בהונגריה בתקופה זו ספג מכה קשה, אך עם זאת אין מקום להשוותה למכה האנושה שספגה כמה שבועות לפני כן העתונות היהודית בגרמניה, עם סגירת כל בטאונים ומתן ההיתר להוציא לאור במקומם רק את ה-Jüdisches Nachrichtenblatt.²⁷ בעוד שעל יהודי גרמניה נגזר למעשה אלם עתונאי כמעט מוחלט וביטאונם היחיד נועד בעיקר להעברת הוראות השלטונות, מראה עיון בשבועונים היהודים ההונגרים החדשים, שלא היה שינוי דרסטי בדרכי ההתבטאות של הכותבים, שחלק לא קטן מהם היו כותבים ותיקים בעתונות היהודית והוסיפו לעסוק במגוון הנושאים בהם עסקו בעבר. יתרה מזאת, כתבי עת ותיקים בעלי אופי אינטלקטואלי יותר כמו Múlt és Jövő, הוסיפו לראות אור גם בשנים הבאות, וכמותם גם שני שנתונים יהודים הונגרים ותיקים שכפי שנראה בהמשך אף נוספו עליהם חדשים.

עיון במאמרי המערכת של שני השבועונים החדשים ממחיש את המתח שחשו עורכיהם בין הרצון להצביע על המשכיות בעתונות ובסדר היום הציבורי של יהדות הונגריה, על שני פלגיה העיקריים, לבין מודעותם לתמורות הכרוכות בסגירת העתונים הוותיקים ופתיחת

מבול של גזרות בהונגאריה

צ'יריך 3 (פאלאנו): מבואששם מדיקים על כבוד של גזירות אני- מן-יהודיות הרשות הניהבות כמקם יז-יהם על ראשת. של ית- דות התגריה ופי-פקודת ספעם מיניסטר המסחר תחורבנו כל עפ- קי יהודיים ומפקדיהם הכלכליים. מנת סוזן מיוחדת נקבעה בש: צד האוכלוסית היהודית, שהיא

לפנה כרובת מחמנות של האוני- דופית הכללית. למטו ויהודיו. סיללת 306 גראם מכרי רישג גראם שנק. לזר רה ומטו גראם גשור לשכת. הסלטינה: אשור אגון למיה אחיד של צרדי הונגאריה, וזמנת תארמן זול וזר שנקבו בשלוחו בגרמנית. נחמנות יעדה של 9 חכמים שחממד בראש האוננו.

הוא יצור חדש לגמרי, פרי המצב הכללי באירופה שמשפיע על היהודים. עם זאת, הפעם התרחשה מנקודת מבטו של הכותב האורתודוקסי הקבלה ביניהם - שהרי איסור נישואי התערובת בחוק המדינה החדש עולה בקנה אחד עם החוק היהודי המקורי. הכותב האורתודוקסי, שבמקרה זה נקרתה לפניו לראשונה הזדמנות לקבל בחיוב פן מסוים של מדיניות הממשלה כלפי היהודים, מסביר לקוראיו שמלכתחילה החלה תופעת נישואי התערובת כחלק ממדיניות שליטי אירופה

ידיעה בעתון עברי בארץ ישראל על סבל יהודי הונגריה בתחילת מלחמת העולם השנייה

המודרנית לשלב את היהודים בארצותיהם ושהיא הסבה רק נזק ליהודים - הביאה טרגדיות למשפחות רבות וגרמה לשקיעה דמוגרפית מדאגה, שניכרה במיוחד בהונגריה. בסיכום דבריו מציג הכותב האורתודוקסי את יחסו הדו ערכי למניעי החוק החדש. הוא מודה שחוק זה פוגע במובן מסוים בשוויון היהודים, אך מצד שני קורא לקוראיו להבין שאיסור נישואי התערובת אינו נובע משנאה אלא מעקרון הגנת הגזע שגם על היהודים לתמוך בו, מתוך שאיפה שאיסור הנישואים המעורבים יוביל יהודים רבים להתמסר לחוק היהודי המקורי, למשפחה היהודית ולדת ישראל.

החוק היהודי הבא, שהיוזמה לחוקו עלתה כבר בדצמבר 1941 ובסופו של דבר נכנס לתוקפו ביולי 1942, ביטל את מעמדה הרשמי של העדה היהודית ושלל בכך ממוסדות הקהילה תמיכה ממשלתית שזכו לה לפני חקיקתו. חוק זה גם אסר על נוצרים להתגייר. Magyar Zsidók Lapja הליברלי הציג חוק זה כסגירת מעגל, שכן הוא ביטל הלכה למעשה את חוק הרצפציה שהעניק בשנת 1895 ליהדות מעמד של דת מקובלת בהונגריה.³⁰ בנסיבות החדשות, הוסיף הכותב הליברלי, מוטלת על הקהילה היהודית החובה להמשיך לשמר את מוסדותיה הדתיים, החינוכיים והחברתיים. מוסדות אלה, הוסיף הכותב מתוך פרספקטיבה היסטורית שהוא ניסה למצוא בה נחמה, התקיימו בהונגריה עוד מאות שנים לפני חוק הרצפציה ועל כן, כך ניתן להבין מדבריו, יוסיפו להתקיים גם לאחר ביטולה.

גם בחודשים ובשנים הבאות שב ה-Magyar Zsidók Lapja להידרש לסוגיית העבר היהודי בהונגריה. בהיעדר יכולתם לסכל את תוכניותיהם של האנטישמים ההונגרים בהווה, ניסו כותביו להתנגד לכל הפחות לניסיונות לצייר תמונה לפיה גדולי האומה ההונגריה, כמו אישטבן סיצ'יני (István Széchenyi) ולאיוש קושוט, היו בעלי השקפות אנטישמיות והתנגדו לאמנציפציה. גם אם ההווה דורש מאבקים, הוסיף כותב אחד המאמרים שנוקף לסוגיה זו, יכול לפחות העבר להקנות נחמה מסוימת ליהודי הונגריה.³¹

כתבי עת ושנתונים

לצד שני השבועונים המרכזיים פעלו בהונגריה עד 1944 גם מספר כתבי עת ושנתונים יהודים, חלקם ותיקים וחלקם כאלה שנוסדו על רקע הנסיבות החדשות. כתבי עת אלה נטו על פי רוב לעסוק בנושאים תרבותיים וחברתיים שמעבר ליומיום ושיקפו מגוון מעגין של דעות. לצד Múlt és Jövő המשיכו לצאת לאור בשנות המלחמה גם הרבעון

להונגריה בתחומים בשונים ואת יחסם החיובי של גיבורים היסטוריים הונגרים אליהם. במאמר אחר טען הכותב היהודי הונגרי תמיד הסתייגו מהגירת יהודים זרים אליה מחשש לפגיעה באופייה הלאומי ההונגרי של מולדתם.²⁵ ארנו מונקאצ'י (Ernö Munkácsi), אחד הכותבים הליברלים הבולטים ב-Magyar Zsidók Lapja, ניסה להתמודד בדרך מורכבת יותר עם הטענה האנטישמית שיהודי הונגריה הם קבוצה שאינה ניתנת להתבוללות, בין השאר בכך שדחה באופן עקרוני של התפישה הגזענית-אנתרופולוגית של הלאומיות ההונגרית שהופכת למעשה את ההתבוללות של קבוצה כלשהי ממוצא זר לבלתי אפשרית.²⁶ ה-Orthodox Zsidó Újság הגיב על תהליך החקיקה המאיים בקריאה להעמיק את האחיזה באמונה ובהבעת הערכה לאותם צירי פרלמנט הונגרים שהשתייכו למיעוט שהתנגד לחוק.²⁷

מול המשך החקיקה האנטי יהודית

מפרוץ מלחמת העולם השנייה עד שנת 1944 נמשכה הירידה ההדרגתית במעמדם המשפטי והכלכלי של יהודי הונגריה, שבעקבות הגידול הטריטוריאלי הניכר בשטחה הודות לברית עם גרמניה עלה מספרם עד כדי 725 אלף. כמובן, גורלם של היהודים בהונגריה היה טוב לאין שיעור ממצב היהודים במדינות שגבלו בה, במידה רבה הודות להמשך עצמאותה ולהימנעותם של שליטיה מכניעה מלאה לתכתיבים הנאצים בנושא היהודי. עם זאת, אפליית היהודים ותהליך החקיקה שביטל הלכה למעשה את האמנציפציה שלהם נמשכו, ושני השבועונים היהודים המרכזיים המשיכו להתייחס ולהגיב אליהם.

החוק היהודי השלישי שנכנס לתוקף בקיץ 1941 נועד ל"הגנה על הטוהר הגזעי של האומה המאגיארי", הגדיר מיהו יהודי ברוח חוקי גירנברג הנאצית ואסר על נישואי תערובת מכל סוג שהוגדרו בו כ"ערבוב גזעים שאינם רצויים".²⁸

מעניינת במיוחד תגובתו של ה-Orthodox Zsidó Újság לחוק זה. במאמר מערכת שנכתב מספר ימים לאחר חג השבועות השתמש העתון האורתודוקסי בהבחנה בין החוק היהודי במובן של ההלכה למה שכינה הכותב "חוק היהודים" (שהיה למעשה חוק אנטי-יהודי) על מנת לבטא את תגובתו לאיסור נישואי התערובת.²⁹ בעוד שהחוק היהודי (zsidó törvény) התקבל בהר סיני במעמד של מתן תורה לפני יותר משלושת אלפים שנה, "חוק היהודים" (zsidótörvény)

היהודית בהונגריה, שהוא כתב את אשר כתב לא כחוקר אלא כתועמלן פוליטי. אכן, מודה קומלוש שהיה ללא ספק אחד האינטלקטואלים הבולטים בין יהודי הונגריה בתקופה זו ובעל גישה ביקורתית הרבה יותר מהגישה הניאולוגית-ליברלית הממסדית, כי עידן ההתבוללות התאפיין בבעייתיות גדולה שיש לשני הצדדים - יהודים והונגרים - עניין אמיתי בהבהרתה. עם זאת, ספרו של פרקש שמקפיד להצמיד ליהודים את התואר "זר" בכל פעם שהוא מזכיר אותם, אינו תורם לליבון אמיתי של בעייתיות זו ועל כן הוא נעדר כל ערך מדעי. קומלוש תוקף את פרקש על רמת השפה ההונגרית שבה כתוב ספרו, שפה משובשת כמו זו שהוא ייחס להתבוללים שהוא הטיל ספק בהונגריות שלהם, חושף בדבריו סדרה של טעויות עובדתיות המשקפות לטענתו בורות וזדון כאחד ואף מראה כיצד סותר פרקש במאמרו את תפישות היסוד שהוא עצמו הציג בספר שפרסם לא מכבר בהונגריה. פרקש מייצג לטענת קומלוש מסלול חשיבה שלם של הונגרים המטילים את האחריות על כל בעיות ההווה על ההתבוללות של היהודים, אך למעשה, ממשיך קומלוש ותוקף אותו בנשקו שלו, כתיבתו הוא נובעת מהתבוללות שלו בתרבות הגרמנית.³⁶ בהמשך הדברים יוצא קומלוש גם נגד לאסלו נמט (László Németh) דמות בולטת בחיי הרוח ההונגרים, שפרסם ספר חדש ובו השקפות דומות ביסודן לאלו של פרקש. קומלוש מנצל את ההזדמנות להציג את השקפתו שלו על מעורבות היהודים בחיי הרוח ההונגריים ובפריחה התרבותית בהונגריה על סף המאה העשרים, וקובע באירוניה לקראת סיום מאמרו שלמרות שאין כל ממש בגישותיהם של פרקש ונמט יש להודות להם על ההזדמנות שהעניקו ליהודי הונגריה לשוב ולדון בשאלות יסודיות.³⁷ מאמר ביקורת זה של קומלוש, בו פיתח גם את תפישתו המורכבת בנושא ההתבוללות שלא אוכל להרחיב בה במסגרת זו, ממחיש את המידה הבלתי מבוטלת של חופש הדיבור ממנה המשיכו ביטאוניהם של יהודי הונגריה ליהנות גם בתקופה זו. בעוד שבתחום הפוליטי האקטואלי, שהיה מטבע הדברים רגיש יותר, נמנעה מהכותבים היהודים האפשרות למתוח ביקורת של ממש על מדיניות השלטונות והחקיקה האנטי-יהודית, מצאו כותבים אלה בתחום התרבותי זירה פתוחה יותר שאפשרה לאינטלקטואלים כמו קומלוש להתבטא בחופשיות ואף לצאת בדברים נוקבים כנגד המגמות האנטישמיות שרווחו בקרב האינטלקטואלים ההונגרים בני הזמן.

במה מרכזית שהוקדשה לליבון בעיות הזהות היהודית, לבירור עמידתם של יהודי הונגריה מול האנטישמיות העולה ולעידוד יצירה תרבותית יהודית היתה השנתון "אררט" (Ararát) שיצא לאור בין השנים 1939-1944 בעריכתו של קומלוש. הוצאתו לאור של "אררט" נועדה, כמו מפעלים תרבותיים אחרים של יהדות הונגריה בתקופה זו, גם לצרכים חברתיים - שכן כפי שעורכו הודיע לקוראיו נמסרו הכנסותיו לבית היתומות הארצי של הקהילה. עם זאת, הוסיף קומלוש, "אררט" יוצא לאור בנסיבות שבהן מאיים על היהודים מכול שני והם חשים עצמם יתומים מבחינה רוחנית.³⁸ הסבר מפורט יותר לגישה העומדת ביסוד "אררט" העניק קומלוש לקוראיו בשנתון השלישי, שם תאר את ייעוד השנתון כיצירת התעוררות ספרותית יהודית, שבהיעדרו של רגש דתי חי, רק היא יכולה להיות הדרך לגבש את היהודים להכרת זהותם הקיבוצית ורוחם הקהילתית.³⁹ קומלוש תאר

האינטלקטואלי-מחקרי Libanon, שנתון החברה היהודית-הונגרית לספרות Izraelita Magyar Irodalmi Társulat (IMIT) Évkönyv שפרסם בעיקר יצירות ספרותיות ומוזיקריים והיסטוריים וכן Magyar Zsidó Szemle בטאון בית המדרש לרבנים בבודפשט, שהוגדר כשנתון תיאולוגי ומדעי.

סגירתו של Zsidó Szemle בראשית 1939 הפכה את Múlt és Jövő לביטאון המרכזי של היהודים הלאומיים בהונגריה, וממילא למוקד הביקורת על דרכה הליברלית-משתלבת של ההנהגה הניאולוגית, שרעיונותיה הפוליטיים היו במידה רבה גם נהלת הממסד האורתודוקסי.⁴⁰ בנסיבות אלו אף הואג תהליך התמורה באופיו של הירחון שנטה יותר ויותר לעוסק בסוגיות אקטואליות ובחשבון הנפש ההיסטורי של יהדות הונגריה. ערב פרוץ המלחמה, פרסם עורך הירחון יוסף פטאי מאמר שכתב בארץ ישראל, אליה עלה חודשים ספורים לפני כן. פטאי ביקר בחריפות את מה שראה כשגיאתה ההיסטורית של יהדות הונגריה, שטעתה לראות עצמה גוף נפרד משאר קהילות היהודים ופנתה להתבוללות קיצונית. מאידך, הוסיף פטאי, יש לזכור שהקריאה להתעוררות יהודית לאומית באה דווקא מהרצל ומנורדאו - שני יהודים שמוצאם מבודפשט.⁴¹

ביקורת נוקבת אקטואלית וישירה יותר כלפי הנהגתה הממוסדת של יהדות הונגריה הועלתה ב-Múlt és Jövő כשנתיים לאחר מכן במאמר של יו"ף יונגר (József Junger).⁴² ההנהגה הקהילתית, טען יונגר, שקועה בפראווה היסטוריות אנכרוניסטיות ובמאבקים פנימיים ומתמודדת עם בעיית החקיקה היהודית בדרכים מיושנות שאבד עליהן הכלח. הנהגה זו היא תוצר של הדור היהודי ההונגרי המבוגר, זה שהתעצב עוד בעידן האמנציפציה שלפני מלחמת העולם הראשונה וממשיך אפילו בנסיבות ההווה הקשות לראות את האמנציפציה כפתרון הקבע לשאלה היהודית. בני דור זה רואים לפיכך את כל מהלך החקיקה האנטי יהודית בהונגריה כאפיזודה היסטורית חולפת, טעות זמנית, משום שהאידיאולוגיה שלהם מונעת מהם כל אפשרות להישיר מבט אל בעיות שעל פי תפישתם לא יכולות להיות קיימות. יונגר תולה את תקוותו בבני הדור הצעיר, אלה שחוו את שנות העיצוב שלהם בתקופה שלאחר מלחמת העולם הראשונה, והפנימו כבר אז את משמעות הגבלות היהודים. רק מבין צעירים אלה, הרגישים יותר למתחולל סביבם וחשים שפרט להיאחזותם ביהדות כל בסיס אחר שעליו השתיתו את זהותם התגלה כאשליה, יקומו אלה שיפנו אל המחשבה הלאומית היהודית ומהם עתידה, לטענתו, לבוא בסופו של דבר התחדשותה האמיתית של יהדות הונגריה.

גם כתיבי העת והשנתונים שהיו לכאורה בעלי אופי דתי, תרבותי ומדעי ופחות אקטואלי, פרסמו מאמרים שניתן למצוא בהם תגובות והתייחסויות, ישירות או עקיפות, למדיניות השלטונות ההונגריים כלפי היהודים, לאווירה האנטישמית בחברה ההונגרית ולהיעדרות הקהילתית היהודית מול איומים אלה. דוגמה מובהקת לכך הינו מאמר ביקורת ארוך פרי עטו של הסופר, הפובליציסט ומבקר הספרות היהודי אלדאר קומלוש (Aladár Komlós), שהתפרסם ב-1940 בשנתון החברה היהודית-הונגרית לספרות.⁴³ קומלוש, שחלקו הראשון של מאמרו מתייחס לספרו של החוקר ההונגרי ג'ולה פרקש (Gyula Farkas) שיצא לאור בברלין, מאשים את פרקש, שספרו עסק בעידן ההתבוללות

Lapja למתן מידע על הפקודות והצווים של השלטונות.⁴⁰ הדרך היחידה בה יכלו הכותבים בשבועון לעודד את קוראיהם בשעתם הקשה ביותר הייתה מעתה והלאה בעיקר בפנייה אל הרגש הדתי ובקריאות להישאר נאמנים לאמונה ולשאוב ממנה תקווה.⁴¹

תולדות הביטאונים היהודים בהונגריה בתקופת השואה נחתמו למעשה לאחר שהרורה של הונגריה מהכיבוש הנאצי, עם צאתו לאור של השנתון Magyar Zsidó Szemle, הביטאון הוותיק של בית המדרש לרבנים בבודפשט בכרך אחד שהתייחס לשנים 1942-1945 (השנים ה-59-62 של השנתון). בפתח הדבר הדו לשוני (אנגלית והונגרית) הסביר עורכי השנתון שכך זה, שהיה אמור להיות ספר היובל ליום הולדתו השבעים של הרב מיהאי גוטמן (Mihály Guttman) שחל בראשית 1942, הוסב תוך כדי הכנתו לספר זיכרון בשל פטירתו של הרב גוטמן. האירועים הטרגיים שפקדו את יהדות הונגריה לאחר מכן דחו גם את המפעל הזה, שתרומתם של חלק ניכר מהכותבים בו היו למעשה המאמרים האחרונים שכתבו לפני שנרצחו בשואת יהודי הונגריה בשנת 1944.⁴²

מאמר זה נכתב על בסיס מחקר שנעשה בסמסטר סתיו תשס"ג במכון לחקר השואה ביד ושם בנושא "תפישת ההיסטוריה היהודית המודרנית בציבוריות היהודית ההונגרית, 1938-1944".
תודה לד"ר אנה סלאי על הערותיה.

1. ראו למשל: Zsigmond Groszmann, "Hetvenéves a magyar zsidók emancipációjáról" *Egyenlőség*, 25.11.37; Ernő Munkácsi, "Az öttörvény története", *Libanon*, December 1937, reprinted in: Munkácsi, *Küzdelmes évek...*, Cikkek és tanulmányok a magyar zsidóság elmúlt évtizedéből, Budapest, 1943, pp. 54-61. וכן דברים על האמנציפציה שנאמרו באסיפה של קהילת בודפשט ופורסמו בעתונות "Az emancipáció", *Egyenlőség*, 20.1.1938.
2. למבט כולל על התפתחות הזרמים האנטישמיים בהונגריה מראשית שנות ה-20 עד ערב הפלישה הנאצית ועל התגובה היהודית, ראו: Nathaniel Katzburg, *Hungary and the Jews, Policy and Legislation 1920-1943*, Ramat Gan, 1981.
3. לסקירת רקע כוללת של העתונות היהודית ההונגרית ראו: אלכסנדר שייבר, "כתבי עת יהודיים בלשון ההונגרית", קריית-ספר, לב (תשי"ז), עמ' 481-494.
4. על התמודדות חוג ה-*Egyenlőség* עם המשבר שפקד את יהדות הונגריה בתקופת מלחמת העולם הראשונה ולאחריה ראו לאחרונה אצל: János Gyurgyák, *A zsidókérdés Magyarországon*, Budapest, 2001, pp. 233-235 [להלן: גיורג'אק].
5. ראו למשל: Leó Buday-Goldberger, "Magyar zsidó program" *Egyenlőség*, 17.3.1938; Aladár R. Vozáry, "Mit mondott Hercz Ignác?", *Egyenlőség*, 27.10.1938.
6. Endre Sós, "A nürnbergi tölcser", *Egyenlőség*, 1.9.1937.
7. "Szekfű" Gyula súlyos megállapításai a faji kérdésben", *Egyenlőség*, 7.10.1937. על סקפו, שהיה ללא ספק הדמות הבולטת בהיסטוריוגרפיה ההונגרית בין מלחמות העולם, ראו אצל: Irena Raab Epstein, *Gyula Szekfű, A Study in the Political Basis of Hungarian Historiography*, New York & London, 1987.
8. על אופיה הליברלי-חילוני של הלאומיות ההונגרית לפני מלחמת העולם הראשונה ועל הקשר בינה לבין מעמד היהודים בתקופה זו ראו לאחרונה אצל: Vera Ranki,

את היצירה הספרותית היהודית בהונגריה כנותנה בחולי כבר כמה עשרות שנים, חולי שנבע מהאשליה עליה היא הושתתה - האשליה שלפיה השאלה היהודית בהונגריה נעלמה ואיננה, בניסיון להציג את הצורך ביצירת איוון תרבותי בין המורשת היהודית לתרבות ההונגרית - לעזמת חוסר האיוון של עידן ההתבוללות הבלתי בריאה - השתמש קומלוש במטפורה מעניינת: ארץ ישראל יכולה להעשיר את העולם בתפוחים שלה כמו הפפריקה של סגד ושני היסודות הללו יכולים וצריכים לשוב ולהיפגש במדע וביצירה הספרותית היהודית אחרי נתק של ארבעים-חמישים שנה.

קומלוש, שלא היה ציוני, אך נמנה עם הביקורתיים מבין בני המחנה הליברלי-ניאולוגי, קרא ליצור ב"אררט" שיח תרבותי ואידאולוגי בין הזרמים העיקריים ביהדות הונגריה - התבוללות, ציונות ואורתודוקסיה. ואכן, השנתון ניסה לתרום ליצירת שיח זה בדרכים שונות. כך למשל, התקיימו בו שני רבי שיח שנגעו למצב יהודי הונגריה: בשנתון של 1941 הציגו מנהיגי שלושת הזרמים את תשובותיהם על השאלה מהן המשימות החשובות העומדות בפני יהדות הונגריה, ואילו ב-1944 התייחסו אינטלקטואלים יהודים שונים לשאלה "מדוע אני יהודי".⁴³

פרט ל"אררט" יצאו לאור בהונגריה בשנים אלו שנתונים יהודיים חדשים גוספים. ה-*Magyar Zsidók Naptára* הגיש לקוראיו את לוח השנה העברי ושילב בו מאמרים בנושאים קהילתיים ותרבותיים. גם מעל דפי יצאה הקריאה ליהודים לפנות בעת מצוקתם לספרות ולעולם הרוח.⁴⁴

ה-*Omzsa Évkönyv*, שנתון "מפעל העזרה הארצי של יהודי הונגריה" (*Országos Magyar Zsidó Segítő Akció*) שנועד לממן את פעילות העזרה העצמית של היהודים, כלל בתוכו מאמרים שונים על חשיבות מפעל העזרה העצמית, ובהם ניסיונות לעגנו במורשת היהודית ובהיסטוריה המודרנית של יהדות הונגריה.⁴⁵

אחרית דבר

כיבוש הונגריה על ידי הנאצים ב-19 במרס 1944 הביא לקיצה הטרגי של התקופה שבה נהנו יהודי הונגריה מביטחון יחסי בליבה של אירופה הנאצית. תוך פחות מחודש החל תהליך הריכוז והגטואיזציה של היהודים בפריפריה ההונגרית ובאמצע חודש מאי החלו הגירושים ההמוניים של יהודי הונגריה לאושוויץ. גירושם של היהודים מבודפשט נועד להתחיל במהלך חודש יולי, אך בסופו של דבר הביאו האירועים בהונגריה לכך שבניגוד ליהודי הפריפריה, חלק ניכר מיהודי הבירה ההונגרית ניצלו מההשמדה.⁴⁶

פעילותה של העתונות היהודית ההונגרית, שכפי שראינו התאפיינה גם בשנות המלחמה הקשות, שהיו שנים של אפליה ונידוי גוברים ליהודים בהונגריה פנימה, בחופש ביטוי יחסי ואף בפלורליזם, באה אל קיצה הכמעט מוחלט בעקבות הכיבוש הנאצי. השבועון הניאולוגי Magyar Zsidók Lapja, הוסיף אמנם לראות אור עד לקיץ 1944, אך הוא שינה את אופיו והפך לכלי הביטוי של המועצה היהודית המרכזית (központi tanács) שהוקמה בפקודת הנאצים מיד עם כיבוש הונגריה. ארבעה ימים לאחר הכיבוש פנו מנהיגי המועצה אל הציבור היהודי מעל דפי השבועון והסבירו לו שמעתה ישמש ה-*Magyar Zsidók*

28. קצבורג, תולדות השואה - הונגריה, עמ' 90-93; ג'ורג'אק, עמ' 153-158.
29. "Zsidó törvény és zsidótörvény," *Orthodox Zsidó Újság*, 10.6.1941.
30. "1895-1942," *Magyar Zsidók Lapja*, 30.7.1942.
31. להעסיק את השבועון ממש עד ערב הפלישה הנאצית להונגריה, ראו: Március tizenötödikét", *Magyar Zsidók Lapja*, 9.3.1944; "Kossuth," *Magyar Zsidók Lapja*, 16.3.1944.
32. על המשבר הארגוני של הציונים בהונגריה בתקופה זו ועל ניסיונות הפעולה שלהם ראו אצל קצבורג, תולדות השואה - הונגריה, עמ' 131-133.
33. József Patai, "A magyar zsidóság problémái," *Múlt és Jövő*, July 1939, pp. 195-196.
34. József Junger, "Generációs problémák a magyar zsidóságban," *Múlt és Jövő*, June 1941, pp. 81-82.
35. Aladár Komlós, "Az asszimiláció kora," a magyar irodalom és a zsidók," in: *Izraelita Magyar Irodalmi Társulat (IMIT) Évkönyv*, 1940, pp. 170-201.
36. שם, עמ' 178.
37. שם, עמ' 198.
38. Aladár Komlós, "Előszó," *Ararát, Magyar Zsidó Évkönyv*, 1940, p. 5.
39. Aladár Komlós, "Előszó," *Ararát, Magyar Zsidó Évkönyv*, 1941, pp. 5-9.
40. "Az Ararát ankétja a magyar zsidóság legfontosabb mai teendőiről és feladatairól," *Ararát, Magyar Zsidó Évkönyv*, 1941, pp. 12-26; "Miért vagyok zsidó?," *Ararát, Magyar Zsidó Évkönyv*, 1944, pp. 74-94.
41. Simon Hevesi, "Bevezető," *Magyar Zsidók Naptára 1941-5701* מספרי עמודים במקור.
42. Erno Boda, "Aki megáldotta atyáinkat," in: *Omzsa-Évkönyv*, 5702 (1941-1942), pp. 48-50; Jenő Zsoldos "Zsidó jótékonyosság - Magyar elismerés," in: *Omzsa-Évkönyv*, 5703 (1942-1943), pp. 158-160; שנתון גוסף שיצא לאור בהונגריה בשנים אלו היה ה-*Izraelita Családi-Naptár*.
43. לא זה המקום להיכנס לתיאור מפורט של תקופת השואה בהונגריה. התיאור המפורט ביותר נמצא אצל: ברהאם, הפוליטיקה. וראו בעברית את חלקו של ברהאם בחיבור תולדות - השואה הונגריה.
44. "Felhívás a magyar zsidósághoz!," *Magyar Zsidók Lapja*, 23.3.1944.
45. ראו את פנייתו של הרב הניאולוגי הראשי ו'גמונד גרוסמן אל הציבור לבוא לבית הכנסת ולמצוא בו כוחות חדשים: "Jöjj a templomba," *Magyar Zsidók Lapja*, 23.3.1944.
46. István Földes and Sámuel Löwinger, "Preface," *Magyar Zsidók Lapja*, 1942-1945, pp. V-VII בשנתון שנרצחו או מצאו את מותם ב-1944.
- "The Politics of Inclusion and Exclusion," *Jews and Nationalism in Hungary*, London and New York, 1999, pp. 37-44; Paul Andreas Hanebrink, *In Defence of Christian Hungary: Religion, Nationalism and Antisemitism in Inter-War Hungary, 1919-1944*, Ph.D Diss, University of Chicago, 2000, pp. 27-40.
9. על התרבות הפוליטית של הונגריה בין מלחמות העולם ראו אצל הנבריינק, עמ' 143-199 וכן אצל: Ignác Romsics, *Hungary in the Twentieth Century*, Budapest, 1999, pp. 181-191.
10. Randolph L. Braham, *The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary*, New York, 1994, pp. 45-70.
11. ראו למשל: Ernő Munkácsi, "Szent István éve," *Egyenlőség*, 20.1.38; "A pápa beszéde a fajelmélet ellen," *Egyenlőség* 25.8.1938.
12. ראו למשל: Dezső, "Magyar egyházfők szava," *Zsidó Újság*, 12.2.1937; Korein, "Megszóltat a Vatikán," *Zsidó Újság*, 11.1.1938.
13. על תהליך החקיקה והפולמוס הציבורי שנלווה אליו ראו: רנדולף ל. ברהאם ונתנאל קצבורג, תולדות השואה - הונגריה, ירושלים, תשנ"ב, עמ' 67-71 (להלן, בהפניות המתייחסות לחלקו של קצבורג בחיבור: קצבורג, תולדות השואה - הונגריה) וכן אצל ג'ורג'אק, עמ' 135-142.
14. "A magyar zsidóság tiltakozás a 'zsidótörvény' javaslat ellen," *Zsidó Újság*, 29.4.1938.
15. Lajos Szabolcsi "Gyászolunk..." *Egyenlőség*, 14.4.38.
16. ראו בנושא זה: נתנאל קצבורג, "תגובות הציונים על החקיקה נגד היהודים בהונגריה 1939-1942," יד ושם, קובץ מחקרים ט"ו (תשמ"ה), עמ' 132-141; ג'ורג'אק, עמ' 243-254.
17. Béla Dénes, "Zsidó vallás és zsidó népiség," *Zsidó Szemle*, 12.3.1937.
18. Sás Lipót, "Mit jelent sen emancipációnk?," *Zsidó Szemle*, 26.8.1938.
19. József Patai, "Gyónás a zsidó törvény előtt," *Múlt és Jövő*, May 1938, pp. 131-133.
20. קצבורג, תולדות השואה - הונגריה, עמ' 134.
21. על כך ראו אצל יהויקים כוכבי, "פעילותם התרבותית של יהודי גרמניה בימי המשטר הנאצי," בתוך: אברהם מרגליות ויהויקים כוכבי (עורכים), תולדות השואה - גרמניה ירושלים, תשנ"ח, כרך ב', עמ' 812-813. על העתונות היהודית בגרמניה בתקופה הנאצית ראו: Herbert Freedman, *The Jewish Press in the Third Reich*, Providence, 1992.
22. "A magyar zsidósághoz!," *Magyar Zsidók Lapja*, 12.1.1939.
23. Imre Reiner, "Új feladatok előtt," *Orthodox Zsidó Újság*, 20.1.1939.
24. על החוק ותדיונים שהביאו לחקיקתו ראו אצל קצבורג, תולדות השואה - הונגריה, עמ' 82-81, ג'ורג'אק, עמ' 143-152.
25. "Ítéljetek!," *Magyar Zsidók Lapja*, 2.3.1939; "Alaptalan vádak a magyar zsidóság ellen," *Magyar Zsidók Lapja*, 2.3.1939.
26. Ernő Munkácsi, "A zsidótörvény után," *Magyar Zsidók Lapja*, 20.4.1939, 4.5.1939.
27. "Átment a felsőház retortáján..." *Orthodox Zsidó Újság* 20.4.1939.